

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.2.01

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.37.201500>*І. В. Козич*, канд. юрид. наук, доцент

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»
Навчально-науковий юридичний інститут, кафедра кримінального права
вул. Вовчинецька, 187/136, Івано-Франківськ, 76006, Україна
e-mail: kozych.igor.df@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ
ПОЛІТИКУ В ДЕРЖАВАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Кримінально-правова політика, як і будь-який інший напрямок чи різновид державної політики, відображає існуючі на конкретному історичному етапі принципи, способи, методи реалізації завдань, що стоять перед відповідним державним утворенням. У статті автор проводить дослідження особливостей розуміння функціонування кримінально-правової політики не лише з точки зору існуючого на той час законодавства, а й з врахуванням досягнень політико-правової думки.

У статті підтверджено, що політика в сфері протидії злочинності, як і її підсистема кримінально-правова політика, є складним динамічним утворенням, яке, очевидно повинно враховувати історичні надбання не лише в контексті відповідних нормативно-правових актів, які діяли у визначений період, але й певні політико-правові вчення, що в тій чи іншій мірі відображають різноманітні погляди на кримінально-правову політику та її функціонування.

У державах Стародавнього Сходу існувала значна кількість політико-правових ідей, які характеризувалися інколи абсолютно протилежними (наприклад, конфуціанці та легісти) поглядами на функціонування кримінально-правової політики. Заходи кримінально-правового реагування (покарання) мали, зазвичай, божественну природу, і, відповідно, характеризувалися невідворотністю. Це був необхідний інструмент носія публічної влади. Особливістю формального змісту кримінально-правових норм законодавства держав Стародавнього Сходу було те, що вони мали абсолютний казуїстичний характер.

Ключові слова: політика в сфері протидії злочинності, кримінально-правова політика, держави Стародавнього Сходу.

Постановка проблеми. Кримінально-правова політика, як і будь-який інший напрямок чи різновид державної політики, віддзеркалює існуючі на конкретному історичному етапі принципи, способи, методи реалізації завдань, що стоять перед відповідним державним утворенням. Для неї характерні відповідні риси, що корелюють рівню розвитку цивілізації, ролі та функціям держави та її органів, ступеню участі громади в політичних процесах тощо. Ці риси, очевидно, не є статичними, вони змінюються із зміною історичних епох, форми правління, устрою чи режиму. Враховуючи величезний обсяг світових надбань вчень про державу і право, доволі перспективними видаються дослідження особливостей розуміння функціонування кримінально-правової політики не лише з точки зору існуючого на той час законодавства, а й з врахуванням досягнень політико-правової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях кримінально-правового циклу, особливо тих, що стосуються загальнотеоретичних проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю нерідко піднімається питання щодо джерел кримінально-правової політики чи інших її підсистем (див., зокрема, праці В. І. Борисова, Е. М. Гануляка, О. Б. Загурського, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, М. О. Красій, К. Б. Марисюка, П. Л. Фріса та ін.). Традиційно, серед джерел називаються конституції (конституційні акти), нормативно-правові акти, міжнародні договори тощо. Фактично їх перелік

зводиться до переліку притаманних для даної правової системи джерел (форм) права. Однак в окремих публікаціях наголошується на тому, що не можна вичерпувати джерела кримінально-правової політики тільки нормативно-правовими актами. Деякі автори (зокрема Е. М. Гануляк [1], К. Б. Марисюк [2] та ін.) відносять до джерел кримінально-правової політики й інші складові, зокрема, історико-правовий досвід. У даних публікаціях йде мова про історичний досвід з точки зору дослідження форм (джерел) права; притаманних для певного історичного періоду. В цілому підтримуючи позицію авторів, варто зазначити, що політика в сфері протидії злочинності, як і її підсистема кримінально-правова політика, є складним динамічним утворенням, яке, очевидно повинно враховувати історичні надбання не лише в контексті відповідних нормативно-правових актів, які діяли у визначений період, але й певні політико-правові вчення, що в тій чи іншій мірі відображають різноманітні погляди на кримінально-правову політику та її функціонування.

Мета статті. У даній статті робиться спроба відобразити кримінально-правову політику та її функціонування на Стародавньому Сході та в Стародавньому Єгипті.

Виклад основного матеріалу. М. П. Чубинський відзначав, що «...вже в глибокій давнині... ми зустрічаємо окремі, а інколи навіть систематизовані вимоги кримінально-політичного характеру» [3, с. 62]. В цьому контексті варто повністю підтримати думку автора щодо того, що навіть наявність відомих кримінально-правових ідей не дозволяє говорити про існування в той час кримінально-правової політики як такої. Однак слід враховувати і той факт, що М. П. Чубинський говорив про кримінально-правову політику як науку [3, с. 63], яка дійсно сформувалася набагато пізніше. Однак на кожному етапі історичного розвитку, відповідні державні утворення закладали і реалізовували у своїй діяльності певне розуміння щодо злочинності та протидії їй. Тому не слід відкидати існування кримінально-правової політики як напрямку діяльності державних утворень ще у найдавніший період розвитку людства. Політологічна наука говорить, що як тільки з'явилася можливість приймати управлінські рішення щодо певної групи населення на певній території – саме тоді з'явилася політика. А кримінально-правова політика почала своє функціонування саме тоді, коли конкретний правитель (чи інший орган, який уособлював владу і можливість владного регулювання – інакше кажучи, носій публічної влади) зіткнувся з проблемою охорони найбільш важливих на час його правління цінностей; саме тоді, коли було прийнято певне рішення щодо покарання осіб, які вчинили діяння, яке на сьогодні називають злочином.

До держав Стародавнього Сходу, зазвичай, відносять держави Близького Сходу (Єгипет, Ассиро-Вавилонська держава, Хетське царство, Урарту, Фінікія, Палестина, Персія), Давню Індію і Давній Китай. За твердженням науковців, саме тут виникли перші в історії людства держави та склалися найбільш ранні правові системи (перші держави в Європі з'явилися набагато пізніше). І саме тут ми можемо відстежити перші прояви кримінально-правової політики як напрямку державної політики.

Є. С. Логвіненко та І. А. Логвіненко справедливо зазначають, що покарання в країнах Стародавнього Сходу – це більше політичний, ніж правовий, інструментарій, завдяки якому правителі достатньо ефективно управляли державою, тримали в покорі людей і суспільство [4, с. 50]. Покарання здебільшого виступає у якості наданого божественними силами, і тим самим є чудовим інструментом кримінально-правової політики. Разом із авторами варто погодитися із позицією, яку висловлює І. І. Царьков: він прямо констатує, що покарання – інструмент управління суспільством, тобто інструмент політичний, а не правовий [5, с. 130].

Так, згідно з брахманізмом – одним із релігійних напрямків, що панували в державницькій ідеології Стародавньої Індії – вирішальну роль у суспільному устрої і мистецтві управління у Ведах і Законах Ману відведена покаранню. Автори підручника з історії вчень про державу і право зазначають, що *будучи сином божественного владика, покарання (данда) (виділено мною – І. К.) у своєму земному вигляді означає буквально «палицю», а зміст управління (данданіті чи дандаїті) – «керівництво (управління)*

палицею». Закони Ману містять справжній панегірик покаранню як охоронцю дхарми і всіх живих істот. «Покарання – цар... Увесь світ підкоряється (тільки) за допомогою Покарання... ». У «Махабхараті» вказувалося: мудрі, тобто брахмани, вважають покарання справедливістю, тотожній закону. Політика покарання веде до успіху. У цьому полягає соціальне призначення держави [6, с. 13].

З появою такої ідеологічної течії як «буддизм» кримінально-правова політика у Стародавній Індії стала більш системною, врегульованішою, а в ряді випадків і гуманною. Як зазначає В. С. Нерсисянц, у «Дхаммападі» (відомий буддійський канон – І. К.) чітко проявляється в цілому притаманна буддизму (на противагу брахманізму) тенденція до обмеження ролі і масштабів покарання. Спеціально підкреслюється неприпустимість застосування покарання за відсутності вини. Вихваляння дхамми в буддійському вченні означає разом з тим вихваляння законності, законного шляху в житті [7, с. 28]. Таким чином, буддизм репресивній кримінально-правовій політиці брахманізму протиставив начала гуманізму, толерантності і милосердя.

Не можна залишити поза увагою трактат «Артхашастра»¹ (IV-III ст. до н. е.), автором якого вважається Каутілья (Чанак'я), відомий також у спеціалізованій літературі як «індійський Макіавеллі». Влучно з цього приводу висловився Макс Вебер: «справді радикальний «макіавеллізм», в буквальному розумінні цього слова, класично був виражений в індійській літературі в трактаті «Артхашастра», написаному Чанак'єю задовго до народження Христа, скоріш за все за часів правління Чандрагупті: в порівнянні з ним, «Державець» Макіавеллі здається банальністю» [8]. З-поміж багатьох «проривів» політико-правової думки того часу (чого варте лишень твердження про те, що сила держави не зводиться лише до її військової могутності, а визначається шляхом комплексного аналізу, що включає в себе демографічні, економічні та управлінські параметри), заслугою Каутілья в аспекті даного дослідження варто вважати розробку ідеї «резон детра» (державна необхідність), що виступає в трактаті як визначальна основа і провідний принцип політичних дій, що відповідають завданням сильної, *караючої* (виділено мною – І. К.) влади і цілям збереження системи [7, с. 29]. Кримінально-правову політику, виходячи з цього, треба розглядати виключно як необхідний, крайній засіб реагування (через покарання за порушення), але не на шкоду існуванню всієї системи. На противагу цим ідеям, сьогодні неодноразово стаємо свідками деформації необхідності в т.зв. «політичну доцільність». Кримінально-правова політика в багатьох випадках виступає амбіційним інструментом законодавця, який вважає за доцільне більшість питань вирішувати кримінально-правовими засобами.

Тут, до речі, варто навести позицію Є. С. Логвіненко та І. А. Логвіненко, які зазначають, що у «Повчанні Мерікара» (джерело права Стародавнього Єгипту) було закладено деякі загальні принципи й основи системи покарань: не варто карати людину, не розбравшись; страта – це крайнє та жорстоке покарання; люди, яким вона загрожує, можуть використовуватися в іншому. Краще покарати тілесно чи ув'язненням, оскільки це збереже життя тим, хто в подальшому може сприяти добробуту країни та дітонародженню [4, с. 32]. Як бачимо, вже в глибокій давнині було розуміння того, що кримінально-правове реагування є крайнім заходом регулювання; кримінально-правова політика не повинна бути універсальним засобом вирішення всіх проблем.

У Стародавньому Китаї щодо функціонування кримінально-правової політики особливу увагу слід звернути на дискусію між конфуціанцями та легістами.

Конфуціанці (Конфуцій та його прихильники і послідовники) настійливо рекомендували правителям віддавати перевагу методам заохочення як більш ефективного засобу в справі управління державою, аніж покарання. Надмірними покараннями в суспільстві більшою мірою розпалюється ворожнеча і нетерпимість, ніж досягається примирення. Конфуцій стверджував: «Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ буде прагнути ухилитися (від покарань) і не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чеснот і підтримувати поряд-

¹ Буквальний переклад – наука політики.

док за допомогою ритуалу, народ знатиме сором і виправиться» [6, с. 17]. Конфуціанці вважали, що правитель своїм власним прикладом творіння добра і справедливості здатний підпорядкувати собі свій народ без встановлення для того додаткових надмірних заходів покарань.

Як зазначає І. І. Царьков, легісти дотримувалися прямо протилежної позиції. «У країні, яка домоглася панування [в Піднебесній], – пише китайський легіст Шан Ян, – на кожні десять покарань доводиться одна нагорода; в сильній країні на кожні сім покарань доводиться три нагороди; в країні, приреченій на загибель, на кожні п'ять покарань доводиться п'ять нагород» [5, с. 131]. Очевидно, що для легістів саме покарання є найбільш ефективним засобом управління суспільством, а заохочення як панівний метод неминуче призведе до загибелі. Страх утримує людей в покорі і не дає суспільству розвалитися на частини, тому носій публічної влади (у древніх китайців – той, хто прагне керувати Піднебесною) «повинен карати ще до того, як вчинено проступок» [5, с. 131].

Такої ж думки щодо розуміння легістами кримінально-правової політики дотримуються й автори підручника з історії вчень про державу і право. Вони наголошують, що Шан Ян обґрунтовував управління, що спирається на всесильні закони і жорстокі покарання – єдиний метод управління людьми, з яких складається народ: «Якщо державою (керують) за допомогою добродесних методів, у ній неодмінно з'явиться маса злочинців... Якщо (правитель) домагається хорошого управління за допомогою закону, (його держава) стане сильною...». Ключову роль в управлінні він відводить покаранню: «хороше правління здійснюється шляхом покарання». При цьому Шан Ян відмовляється визнати наявність якого-небудь зв'язку між мірою покарання і тяжкістю злочину. Він вважав, що необхідно жорстко карати навіть за найменше порушення наказів царя, інакше неможливо керувати народом: «Як вже карасш, то карай суворо за дрібні провини, і тоді зникнуть покарання, справи увінчаються успіхом, а держава зміцниться». Отже, віра легістів у всесилля закону передбачає не стільки свідоме ставлення до нього людей, скільки страх покарання [6, с. 19].

В. С. Нерсесянц вказує на ще одну складову кримінально-правової політики за вченням легістів. Істотне значення в справі організації управління Шан Ян і його послідовники разом з превентивними покараннями надавали впровадженню в життя принципу колективної відповідальності. Причому цей принцип виходив за коло людей, які охоплюються сімейно-родовими зв'язками, і поширювався на об'єднання декількох общин (дворів) – на так звані п'ятидвори і десятидвори, охоплені круговою порукою [7, с. 37].

Однак зі всього тоталітаризованого негативу легістів простежується і раціональне зерно. Вони виступали за всезагальність і невідворотність відповідальності для всіх, вимагали, щоб закони були «ясними і зрозумілими всім», і, що видається найбільш цікавим, положення про те, що ніхто під загрозою смертної кари не повинен змінювати закон [6, с. 19]. Звичайно, як вже говорилося, смертна кара була дуже популярним і, з позицій сьогодення, надмірним інструментом, але тут суть, скоріше, в прийнятті заходів щодо забезпечення стабільності законодавства. Дане положення знаходить широке відображення у сучасності. Приміром, п. 3.1.2 Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні, запропонованої фахівцями Львівського форуму кримінальної юстиції вказує: «Стабільність. Пропонується запровадити правило, згідно з яким зміни та доповнення до Кодексу публічних правопорушень можуть бути здійснені не частіше одного разу на рік (наприклад, щороку до 1 липня), а вступати в дію не раніше, ніж через півроку (з 1 січня наступного року)»¹. Ідея забезпечення стабільності кримінального законодавства активно підтримується і учасниками робочої групи з питань розвитку кримінального права, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019.

¹ <http://www.lfcj.com.ua/wp-content/uploads/2017/05/Концепція-2017.doc>

Таким чином, варто погодитися з І. І. Царьковим, який досліджуючи особливості концепції «нагород і покарань», підтверджує існування в державах Стародавнього Сходу специфічної кримінально-правової політики [5]. Серед тих рис, що стосуються, власне, кримінально-правового регулювання, науковець виділяє наступні:

1) заохочення (винагорода) та покарання були взаємозв'язаними інститутами та сприймалися як єдина система. І відмінності у кримінально-правовій політиці зводилися до визначення ефективності кожного з елементів даної системи, щоб досягти певних загальних цілей. Інакше кажучи, який елемент в кожній конкретній ситуації буде ефективнішим – винагорода чи покарання, і який повинен бути встановлений баланс між ними, щоб у суспільстві було досягнуто взаємної згоди.

2) на диво однорідні санкції. Древні кримінально-правові норми не передбачали широкого переліку можливих видів покарання, і, навіть за цілком відмінні діяння, нерідко встановлювали однакову санкцію. Десь домінувала смертна кара, деінде – фізичні покарання (удари палицями або батоном, відрізання кінцівки тощо), ще десь – штрафи. Могли встановлюватися альтернативи для тілесних покарань у виді відкуп, але завжди санкції носили конкретно визначений характер;

3) однаковий нормативний стиль викладу кримінального законодавства. Незалежно від того, де, коли і ким були написані закони, вони все рівно були написані казуїстичним стилем, де в складі юридичних норм викладався зміст конкретних форм поведінки і реакції носія влади. Інакше кажучи, усі пам'ятники права древніх цивілізацій написані єдиним казуїстичним стилем [5, с. 129].

Висновки і пропозиції. Як бачимо, у державах Стародавнього Сходу існувала значна кількість політико-правових ідей, які характеризувалися інколи абсолютно протилежними (наприклад, конфуціанці та легісти) поглядами на функціонування кримінально-правової політики. Заходи кримінально-правового реагування (покарання) мали, зазвичай, божественну природу, і, відповідно, характеризувалися невідоротністю. Це був необхідний інструмент носія публічної влади. Особливістю формального змісту кримінально-правових норм законодавства держав Стародавнього Сходу було те, що вони мали абсолютний казуїстичний характер.

Список використаної літератури

1. Гануляк Е. М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Гануляк Едуард Михайлович. Дніпро: ДДУВС, 2018. 17 с.
2. Марисюк К. Б. Джерела кримінально-правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 76-78.
3. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. 535 с.
4. Логвиненко Є. С. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
5. Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). Вестник Волжского университета имени В. Н. Тагичева. Серия «Юриспруденция». 2011. № 75. С. 128-146.
6. Історія вчень про державу і право : підручник. За ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с.
7. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. 944 с.
8. Индийский Макиавелли. URL.: <https://dejt.livejournal.com/5338.html>.

References

1. Ganulyak, E. M. (2018). The dispositive method of realization of criminal law policy. Extended abstract for candidate's thesis. Dnipro: DSUIA [in Ukrainian].
2. Marysyuk, K. B. (2016). Sources of Criminal Law Policy. Crime Policy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 76-78). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Chubinsky, M.P. (1905). Essays on criminal policy. Kharkov: Printed matter [in Russian].

4. Logvinenko, E.S. & Logvinenko, I.A. (2019) Penalties in the Law of the Ancient World. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].
5. Tsarkov, I. I. (2011) Two views of a system of «rewards and punishments» (from the history of political and legal doctrines). Messenger of Volzhsky University after V.N. Tatishchev, 75, 128-146 [in Russian].
6. Demidenko, G. G. & Petryshyn O. V. (Eds.). (2009). History of the doctrines on state and law: a textbook. Kharkiv: Law [in Ukrainian].
7. Nersesyants, V. S. (2004). History of Political and Legal Doctrines: A Textbook for High Schools M.: Norma [in Russian].
8. Indian Machiavelli. Retrived from: URL.: <https://dejtellivejournal.com/5338.html>.

Стаття надійшла 15.04.2020 р.

И. В. Козыч, канд. юрид. наук, доцент

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника»

Учебно-научный юридический институт, кафедра уголовного права

ул. Вовчанецкая, 187/136, Ивано-Франковск, 76006, Украина

e-mail: kozych.igor.df@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8746-1154>

СТАНОВЛЕНИЕ УЧЕНИЙ ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКЕ В ГОСУДАРСТВАХ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Резюме

Уголовно-правовая политика, как и любое другое направление или вид государственной политики, отражает существующие на конкретном историческом этапе принципы, способы, методы реализации задач, стоящих перед соответствующим государственным образованием. В статье автор проводит исследование особенностей понимания функционирования уголовно-правовой политики не только с точки зрения существующего в то время законодательства, но и с учетом достижений политико-правовой мысли.

В статье подтверждено, что политика в сфере противодействия преступности, как и ее подсистема уголовно-правовая политика, является сложным динамическим образованием, которое, очевидно должно учитывать историческое наследие не только в контексте соответствующих нормативно-правовых актов, которые действовали в определенный период, но и определенные политико-правовые учения, которые в той или иной степени отражают различные взгляды на уголовно-правовую политику и ее функционирование.

В государствах Древнего Востока существовало значительное количество политико-правовых идей, которые характеризовались иногда абсолютно противоположными (например, конфуцианцы и легисты) взглядами на функционирование уголовно-правовой политики. Меры уголовно-правового реагирования (наказания) имели, как правило, божественную природу, и, соответственно, характеризовались неотвратимостью. Это был необходимый инструмент носителя публичной власти. Особенностью формального содержания уголовно-правовых норм законодательства государств Древнего Востока было то, что они имели абсолютный казуистический характер.

Ключевые слова: политика в сфере противодействия преступности, уголовно-правовая политика, государства Древнего Востока.